

грунтів). А також заслуговують уваги критерії, які ми виділили у соціальній сфері – рівень розвитку сфери послуг; інфраструктурній – рівень забезпечення населення транспортом, рівень забезпеченості автошляхами; в інформаційній – поширення інформаційних технологій, рівень забезпечення організацій засобами обчислювальної техніки.

Виділення критеріїв дасть змогу дати комплексну оцінку в усіх сферах депресивних регіонів. Слід зазначити, що внаслідок значної диференціації економічного розвитку регіонів, критерії депресивності, які використовуються в Україні, за своєю суттю різняться з аналогічними критеріями розвинутих країн Західної Європи та ін., і є неприйнятними для України. Тому необхідно виробляти свою систему критеріїв віднесення регіонів до депресивних.

Література:

1. *Барановський М.* Суспільно-географічне вивчення депресивних аграрних територій України (на прикладі Чернігівської області). /Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. – Серія: Географія. №2. 2005.-С.142 – 146.
2. *Ванда І.В.* Суспільно-географічні особливості економічно депресивних регіонів / Наукові записки Тернопільського педагогічного університету.- Серія: Географія. №1. 2004.-С.83-87.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. –Київ, - 2004.-1427с.
4. *Заставний Ф.Д.* Депресивні регіони, поселення й галузі економіки України: проблеми, оцінка й прогнози /Географія й основи економіки в школі. №5. -2004.-С.35-38.
5. *Заставний Ф.Д.* Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної. – Львів.-2006.-с.347.
6. *Коломийчук В.С.* Соціально-економічні механізми управління адміністративним районом в системі регіонального розвитку: Автореферат дис. ... докт. економ. наук: 08.10.01; 08.10.03./Ін-т регіональних досліджень.-Львів, 2000.-52с.
7. *Лексин В.Н., Швецов А.Н.* Приоритеты региональной политики. Депрессивные территории и механизмы их санации // Российский экономический журнал.-№1.-1995.-С.31-39.
8. *Ляшевская М.Н.* Проблемы выделения депрессивных районов России // Вест. Моск. Ун-та. Сер.5.География. 1994. №2.-С.16-22.
9. *Нагребецька І.* Європейський досвід і наші реалії. „Урядовий кур’єр” від 28 листопада 2001 р.
10. *Новикова А.М.* Депресивні території: європейський досвід та проблеми України // Стратегічна панорама.- №2-4. 2000 //http: www niisp gov ua / vydana / panorama / 2000 3-4 php.
11. „Про стимулювання розвитку регіонів”. – Закон України. -2005. – www. rada. com. ua
12. *Прокопа І., Шепотько Л.* Депресивність аграрних територій: український вимір // Економіка України.- 2003.-№7.-С.59-66.
13. *Токарчук Т.В.* Визначення депресивних регіонів в Україні з урахуванням європейського досвіду / Наукові записки національного університету „Києво-Могилянська Академія”. Економічні науки.-2004.-С.70-77.
14. Українська радянська енциклопедія. – Київ: УРЕ, 1980.- Т.5. – 620с.

Summary:

Lidia Kuzniak. CRITERIA OF DEPRESSED OF ADMINISTRATIVE REGIONS.

In the article are considered Scientifics to the selection of criteria of depressed of region. It was offered the system of criteria, sub-criteria and indices in the economical, social, ecological, demographical infrastructures and informative spheres of administrative regions.

УДК 338:91.312.90

Леся ЗАСТАВЕЦЬКА

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ – ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ РЕГІОНУ

В умовах проведення нової адміністративно-територіальної реформи важливим є докладне вивчення різних територій держави для врахування їх особливостей, рівня їх соціально-економічного розвитку для створення нової досконалої територіальної системи розселення. Особливої уваги заслуговують так звані “депресивні” регіони, до яких належить Поділля.

Вивчення елементів первинних систем розселення, тобто поселень, дозволяє відзначити такі особливості на території цього регіону:

- 1) стійка тенденція до зменшення людності поселень, до занепаду багатьох населених пунктів;
- 2) звуження функціональної структури поселень внаслідок кризових процесів та зміни відносин власності;
- 3) послаблення розселенських територіальних зв'язків між населеними пунктами, що належать до різних сілрад, переважання т. з. вертикальних зв'язків у первинних системах розселення.

Для того, щоб нові системи функціонували оптимально, необхідно, у першу чергу, зберегти ту поселенську мережу, яка вже склалася. Формування територіальних громад, які охоплюватимуть територію декількох сілрад, вже само-собою є чинником депресії (занепаду) т. з. периферійних сіл. Існує загроза того, що люди все більше селитимуться у центральних селах, які зосереджуватимуть управлінські, виробничі, соціальні, інформаційні функції. А інші села, зважаючи на демографічну ситуацію та старіння сільських жителів, поступово занепадатимуть. Щоб цього не сталося, необхідні заходи з боку держави і органів місцевого самоврядування щодо соціально-економічного розвитку поселень та їх систем.

В Україні існує декілька концепцій розвитку і збереження поселенської мережі. Одна із них – економістів Л. Шепотько, Д. Мотруніч, І. Прокопи, О. Максим'юк (1998), які роблять акцент на необхідності підтримки занепадаючих поселень з боку держави, особливо в депресивних регіонах. Ця концепція вже вимагає доповнення: зараз вся сільська місцевість в Україні є депресивною, депопуляція сільського населення є повсюдною, тому заходи повинні торкатися всіх сільських поселень. Саме на цьому базується пропозиція Я.Б. Олійника і А.В. Степаненка (2003) щодо розвитку сільської місцевості, яка передбачає її загальноекономічне і соціальне піднесення на основі такої структурної політики, що сприяла б розвитку сільського господарства та сфери послуг.

На нашу думку, розвиток поселень в Україні необхідно здійснювати з огляду на їх роль у системах розселення. Кожне з поселень виконуватиме певну функцію у територіальній системі (громаді), яка може бути представлена як кластер, що відзначається посиленням горизонтальних зв'язків. Перехід від строгої ієрархічності до мереженої просторової виробництва, що спостерігається у інформаційно-організованій економіці, зумовить перетворення територіальних систем розселення у нові соціально-економічні системи, або кластери. У розселенні кластери – це мережі поселень, які тісно пов'язані між собою різними видами виробничих і соціальних зв'язків для отримання взаємних переваг та реалізації спільних програм соціально-економічного розвитку на певній території.

Про розвиток економічної бази сільських поселень окремих регіонів в сучасних умовах йдеться у наукових дослідженнях українських географів В.О. Джамана (2003), О.І. Шаблія (2003), А.І. Доценка (2003), Я.Б. Олійника і А.В. Степаненка (2003), Ф.Д. Заставного (2004), В.П. Круля (2004), М.О. Барановського (2005), П.О. Сухого (2005), М.Д. Заячука (2005), І.М. Пушкара (2005), М.Д. Пістуна (2005) та ін. Вони наголошують на необхідності реструктуризації сільського господарства як основи розвитку сільських поселень, розвитку переробних галузей, транспорту та соціальної інфраструктури.

У сільському господарстві відбулося становлення нових господарських відносин на принципах приватної власності на землю і майно. Це привело до посилення ролі домогосподарств, відродження великих товарних підприємств на нових засадах, створення нових видів господарських об'єктів – акціонерних товариств, приватних підприємств у сільському господарстві. Необхідна загальноекономічна і ринкова база для перебудови великих сільськогосподарських підприємств, сектор дрібних, приватних ферм стримується відсутністю капіталу. В міру його накопичення відбудеться розвиток дрібного фермерства. Як відзначає П. Сухий, дуже важко передбачити, яка структура сільського господарства

складеться. Але це буде структура, що складається з дрібних і сімейних господарств, великих фермерських господарств корпоративного типу, різноманітних кооперативів і об'єднань орендарів, що виникнуть на основі існуючих колективних господарств [2, С.136]. Їх основою стане наявна поселенська мережа, невеликі, середні і великі сільські поселення. Невеликі за людністю села можуть бути основою сімейних ферм, але вони розвиваються повільно через невеликі доходи селян. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є важливим чинником “закріплення” людей у селах, запорукою стабілізації людності поселень.

Розвитку соціально-виробничих, особливо трудових, зв'язків між поселеннями сприяє наявність у селах підприємств з ремонту автомашин і сільгосптехніки, з переробки сільськогосподарської сировини та виробництва будматеріалів. За роки економічної кризи такі підприємства, що раніше функціонували у колгоспах (чи радгоспах), припинили свою діяльність. Тільки деякі з них відроджено на основі приватної власності. Зараз у сільській місцевості Тернопільської області, що належить до Подільського агропромислового регіону, є понад 100 підприємств з виробництва продуктів харчування, тари, будматеріалів, деякі з них відомі далеко за межами області (“Добра вода” у с.Млинівці Зборівського району, підприємство з розливу мінеральної води у с.Глібів Гусятинського району, фабрика меблів у с. Біла Тернопільського району та ін.). Але більшість підприємств – це невеликі заводи і цехи, де зайнята невелика кількість населення. Розширення мережі малих підприємств у сільській місцевості дозволить рівномірніше впродовж року зайняти сільське населення, забезпечити його товарами народного споживання. При цьому важливо розвивати підприємства не тільки у центрах територіальних громад, а й у селах т. з. “периферії”.

Важливу роль у розвитку економічної бази сільських поселень відіграватимуть філіали великих компаній, які були б конкурентоздатними у ринковому середовищі. Це, перш за все, ті, які можуть надавати послуги з обслуговування агро бізнесу, ремонту сільськогосподарської техніки і автомобілів. Внаслідок розширення інформаційності господарства поступово набуватимуть чинності виробничо-наукові інформаційні пункти.

Важливою сполучною ланкою у системах розселення є транспорт і зв'язок. Для успішного функціонування територіальних громад необхідне регулярне транспортне (автобусне) сполучення між їх центрами і всіма іншими поселеннями громади, а також між центрами громад та адміністративних районів. Це першочергове завдання, поза-як відстані між центром, де можна буде отримати різноманітні послуги, і “периферійними” селами збільшиться. При цьому необхідно враховувати демографічний центр, а особливо те, що вже зараз у селах регіону понад 28 % населення – люди пенсійного віку, а у найближчі роки їх буде ще більше. Це ж стосується і розвитку зв'язку. Рівень забезпеченості людей телефонними апаратами в області становить 48 одиниць в розрахунку на 100 сімей. Але кількість незадоволених заяв у селах ще велика – понад 27,5 тис. апаратів. Поступово збільшується у селах кількість абонентів мобільного зв'язку, користувачів Internet та ін. Це значною мірою підносить доступність сільських жителів до досягнень цивілізації, наближає умови їх життя і діяльності до міських.

Важливе системоутворююче значення у сільській місцевості має сфера послуг, передусім освіта, культура, медичне обслуговування та торгівля, а також розвиток систем газо-, водо-, тепlopостачання. Ця галузь мусить бути перебудована відповідно до перебудови систем розселення. На зміну ступінчастій територіальній організації цієї галузі поступово прийде організація логістично-мережевої структури видів обслуговування, що орієнтуватиметься на потреби верств населення з відповідним рівнем доходів [3, с.66]. У сучасних умовах ступінчаста система обслуговування населення ще збережеться, але зазнає певних змін. Так, ця система найбільше виявлена в освіті, охороні здоров'я і передбачає розподіл послуг між різними видами поселень у системах розселень. За умови формування територіальних громад у їх центрах буде сконцентровано набір об'єктів соціальної інфраструктури, які забезпечуватимуть повсякденні і періодичні потреби жителів громади:

амбулаторії чи поліклініки, лікарні, середні школи, бібліотеки, клуби, пошта, відділення зв'язку та банків, спеціалізовані торговельні заклади, майстерні з ремонту, ринки та ін. А у т.з. периферійних селах, що входитимуть до складу громади, розміщуватимуться ті заклади, які забезпечують повсякденні потреби людей: фельдшерсько-акушерські пункти, магазини, початкові чи неповні середні школи, дитсадки, пошта та ін.

У селах області вже склалася мережа освітніх установ, яка загалом відповідає системному розселенню. Проте, нерідко, особливо в тих районах, де територіальні громади великі за площею, лише центр громади має повну загальноосвітню школу. Жителі громади, добираючись сюди, змушені долати великі відстані, зазвичай пішки, польовими дорогами. Така ситуація характерна для громад Шумського особливо північної його частини), Підгаєцького, Терехівського, Бережанського, Зборівського районів.

Нерідко жителі “периферійних” поселень відвідують навчальні заклади поселень не тільки сусідніх громад, а й сусідніх районів, оскільки туди їм добиратися ближче і краще, ніж до центру своєї громади (наприклад, с.Мирне і с.Юстинівка Підгаєцького району, жителі яких відвідують школу в с.Кальне Козівського району; жителі с.Йосипівка, с.Цеценівка і с.Годів Зборівського району – школу в с.Августівка Козівського; жителі с.Галушинці Підволочиського району – школу в с. Романове Село Збарзького; жителі с.Волощина, с.Квіткове, с.Божиків Бережанського району – в с. Литвинів Підгаєцького).

Жителі поселень, розміщених поблизу районних і обласного центрів зазвичай відвідують навчальні заклади (дитсадочки, школи, училища) цих центрів. Наприклад, жителі с.Біла, с.Острів, с.Велика Березовиця, с.Петриків, які розміщені поблизу обласного центру і мають свої школи і дитячі садочки, надають перевагу навчальним закладам м. Тернополя. Тим більше, що транспортна доступність тут висока.

Забезпеченість ймовірних громад закладами медицини і охорони здоров'я (лікарнями, поліклініками, аптеками тощо) є вкрай низькою. Лікарні розміщені, переважно, в м.Тернопіль і в районних центрах. Деякі селища міського типу теж мають свої лікарні, куди звертається населення навколишніх територій. Є лікарняні заклади у деяких містах області – м.Почаїв, м.Скалат, м.Копичинці, м.Хоростків.

Медичне обслуговування у селах здійснюється переважно фельдшерсько-акушерськими пунктами, амбулаторіями. Внаслідок значної економічної кризи лікарняні заклади в багатьох селах області було закрито. Сьогодні функціонують вони лише в с. Язловець Буцацького району і с.Білобожниця Чортківського району. Ці поселення мають високу людність і знаходяться на значній відстані від районного центру, тому розміщення тут лікарняних закладів дуже доцільне.

Особливо гостро склалася ситуація з закладами медичного обслуговування в громадах Шумського, Кременецького, Підгаєцького, Лановецького районів, в яких лікарняні заклади є лише в районних центрах, а в багатьох поселеннях відсутні фельдшерсько-акушерські пункти.

Територіальна організація закладів охорони здоров'я ще не відповідає майбутній системі розселення області і її трансформація має відбуватися у напрямку збільшення кількості лікарняних, поліклінічних, амбулаторних закладів у центрах первинних систем розселення. Для цього необхідно створити додатково близько 100 лікарняних установ.

Важливою галуззю, яка у майбутньому може деякою мірою активізувати соціально-економічний стан сільських, передусім невеликих, поселень на Поділлі, може стати сільський зелений туризм. При відносно невеликих матеріальних затратах селяни можуть отримувати значні доходи за рахунок використання природних рекреаційних ресурсів. Такі ресурси є на всій території Поділля, а в Тернопільській області найбільші – на Опіллі, Кременецькому горбогір'ї, Медоборах, Придністров'ї. Залучення до відпочинку у сільській місцевості міських жителів сприятиме підвищенню рівня життя селян, благоустрою сільських садіб. Для розвитку зеленого туризму необхідно розвивати в сільській місцевості

транспортну мережу, сферу послуг, зацікавити селян в успіху справи. Стримує розвиток цієї галузі в області низький рівень урбанізації, значний зв'язок міщан (переважна більшість – недавні вихідці із сіл) із сільською місцевістю. В області є поки-що тільки 5 садиб (в Гусятинському і Теребовлянському районах), які приймають людей на відпочинок.

У процесі організації територіальних громад і формування на їх основі первинних систем розселення необхідно виходити із того, що будуть формуватися нові “полюси соціально-економічного росту” – центри громад і т. з. “периферія”. Між ними формуватимуться нові багатоманітні зв'язки і відношення у всіх сферах життєдіяльності населення. Для цього необхідно відібрати найвигідніше розташовані відносно інших поселення – великі села чи селища міського типу, що мають сприятливі умови для подальшого розвитку і, порівняно, високі показники функціональної сформованості.

Таблиця 1

Коефіцієнт стійкості груп сільських поселень Тернопільської області

Групи сіл із жителів	Коефіцієнти стійкості	
	1979-1989	1989-2001
до 50	0,0	0,0
51-100	0,2	0,1
101-200	0,7	0,5
201-500	11,9	11,5
501-1000	33,2	33,7
1001-2000	45,1	47,2
2001-3000	6,9	6,2
3001-5000	2,0	1,8

На основі методики Ф.Д.Заставного [1, С.53-60] нами визначено села з найвищими коефіцієнтами стійкості, в яких можуть концентруватися об'єкти нового будівництва, які найбільше підходять для центрів громад (табл.1). Ними є села з людністю понад 200 жителів, але найбільші перспективи мають села з кількістю населення 500-1000 жителів та 1000-2000 жителів. Населені пункти цих, а також вищих розмірних груп можуть бути опорними ядрами сільського розселення і сфери територіального управління.

Розвиток таких поселень як центрів громад підвищить рівень організації території та управління первинними системами розселення.

Загалом, формування нових одиниць адміністративно-територіального поділу, яке здійснюватиметься у процесі адміністративної реформи в нашій країні, має оптимізувати територіальну організацію систем розселення різних рівнів, що сприятиме комплексному соціально-економічному розвитку території.

Сучасні науковці (А.Доценко, А.Новікова, І.Негребецька, Л.Шепотько, І.Прокопа, О.Максим'юк та ін.) застерігають управлінців від дій щодо підтримки розвитку перспективних сіл і невідтримки т.з. неперспективних. Вони наголошують на тому, що ті села, які вимагають найбільшої підтримки, можуть її не отримати зовсім через відсутність представництва в органах місцевого самоврядування та відсутність виробничих формувань у цих селах. Ця загроза посилюється у процесі формування територіальних громад, де основна увага з боку держави буде спочатку спрямована на розбудову центрів цих громад. Недостатньо обгрунтовані межі, неправильно вибрані центри – все це може бути причиною подальшого занепаду малих сіл.

Для подолання депресивності аграрного регіону, до якого належить Поділля, необхідне задіяння економічних інструментів державного стимулювання таких територій. Вони включають: фінансову підтримку суб'єктів господарювання, котрі відновлюють або започатковують на цій території виробничу діяльність, зокрема на засадах малого підприємництва; державне інвестування виробничої та соціальної інфраструктури; видачу державних замовлень суб'єктам господарювання; направлення коштів фонду зайнятості на створення робочих місць; надання населенню цільових кредитів на житлове будівництво;

Література:

1. *Заставний Ф.Д.* Депресивні регіони, поселення й галузі. Економіка України: проблеми, оцінки, прогнози.- Географія та основи економіки в школі.- №5-6, 2004.
2. *Сухий П.* До питання про сучасні регіональні особливості реформування сільського господарства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія.- Тернопіль, 2005.- №2.- С.133-137.
3. *Прокопа І., Шепотько Л.* Депресивність аграрних територій: український вимір. – Економіка України.- №7, 2003.- С.59-66.
4. *Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Максимюк О.П.* Типологія як наукова основа державної політики підтримки села // Українське село: вихід з кризи. – К.: ІЕНАНУ, 1994. –130 с.

Summary:

Lesya Zastavetska. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL SETTLEMENTS IS IMPORTANT PRE-CONDITION OF PERFECTION OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DIVISION OF REGION

The role of development of socially-production sphere is in-process reflected in forming of new administrative-territorial device in Ukraine (on the example of region of Podillya)

УДК 338;91(447)

Марія СМАКУЛА

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Перехід до ринкових відносин, структурні реформи в економіці, які відбуваються в нашій державі ще надто повільно, трансформація відносин власності та їх декларативний характер, особливо в аграрному секторі економіки, відбуваються на фоні глибокої та затяжної соціально-економічної кризи. Сучасний стан функціонування економіки України, обсяги промислового і сільськогосподарського виробництва аж ніяк не відповідають масштабам її природо-ресурсного і трудового потенціалу. Однак, якщо природні умови та ресурси можуть бути залучені у виробництво для задоволення потреб суспільства, то за рахунок живої праці забезпечують матеріальні основи життєдіяльності людини. Фактично ефективне використання живої праці є запорукою відповідного рівня життя населення, який безсумнівно відіб'ється на процесі його відтворення. Інакше кажучи, якісні і кількісні параметри відтворення населення, і в т. ч. його працездатної частини, залежать у першу чергу від здатності суспільства забезпечити нормальні умови його життєдіяльності.

Особливо це помітно у сільській місцевості, тобто у всій населеній території країни та її регіонів, що знаходяться за межами міських населених пунктів, з її природними та агропромисловими ландшафтами, населенням, населеними пунктами сільського типу тощо.

Більшість теоретичних, методологічних і методичних положень концепції повної і раціональної зайнятості, яка існувала в радянській економіці, вимагають перегляду, переосмислення з огляду на зміну суспільних відносин. Особливо актуальними і найменш розробленими є питання, що стосуються закономірностей формування трудового потенціалу регіонів та функціонування регіональних ринків праці. Такі дослідження необхідні для визначення основних напрямів комплексного соціально-економічного розвитку регіонів. Вони повинні стати основою базою для розробки механізму управління ринком праці, що здійснював би контроль його стану, знімав соціальне напруження, підтримував гармонію між попитом і пропозицією робочої сили.

У першому значенні категорії "трудоий потенціал" фіксується її якісний аспект: констатується той факт, що у того чи іншого індивіда є працездатність і що на основі цієї працездатності може бути сформована робоча сила. Цей вид трудового потенціалу ми